

ભૂલ-સુધારણા (Rectification of Errors)

1. પ્રસ્તાવના	4. કાચા સરવૈયાને અસર કરતી ભૂલો
2. હિસાબી ભૂલોના પ્રકાર	5. ભૂલ-સુધારણાની નફા-ખોટ પર અસર
3. કાચા સરવૈયાને અસર ન કરતી ભૂલો	— સ્વાધ્યાય

1. પ્રસ્તાવના (Introduction)

કાચું સરવૈયું તૈયાર કરવાથી આમનોંધ તૈયાર કરવામાં, ખાતાવહીમાં ખતવણી કરવામાં અને ખાતાંઓની બાકીઓ કાઢવામાં જો કોઈ ગણિતિક ભૂલ હોય, તો તેની માહિતી મળે છે.

કાચા સરવૈયાની ઉધાર અને જમા બાજુઓનો સરવાળો મળી જાય તો એવું માનવામાં આવે છે કે વ્યવહારોની નોંધ કરવામાં, ખતવણી કરવામાં અને ખાતાંઓની બાકીઓ કાઢવામાં કોઈ ગણિતિક ભૂલ થઈ નથી; પરંતુ જો કાચું સરવૈયું ન મળે તો હિસાબો લખવામાં કોઈ ભૂલ થયેલ હશે, જે શોધીને સુધારવામાં આવે છે. વાસ્તવમાં કાચું સરવૈયું એ હિસાબોની ભૂલનો આખરી માપદંડ નથી. કાચું સરવૈયું મળી જાય તો પણ હિસાબો લખવામાં ભૂલ થયેલ હોવાની પૂરેપૂરી શક્યતા છે. આમ, કાચા સરવૈયાને અસર કરતી અને કાચા સરવૈયાને અસર ન કરતી ભૂલો શોધીને સુધારવી પડે જ. આ ભૂલો સુધાર્યા પછી જ હિસાબો ધંધાનું સાચું અને વ્યાજબી ચિત્ર રજૂ કરે છે. આ અનિવાર્ય પ્રક્રિયા છે. હિસાબોમાં થયેલી ભૂલોને શોધીને તેમજ તેને સુધારવાની પ્રક્રિયાને ભૂલ-સુધારણા કહે છે. ભૂલ-સુધારણાના હેતુઓ નીચે મુજબ છે :

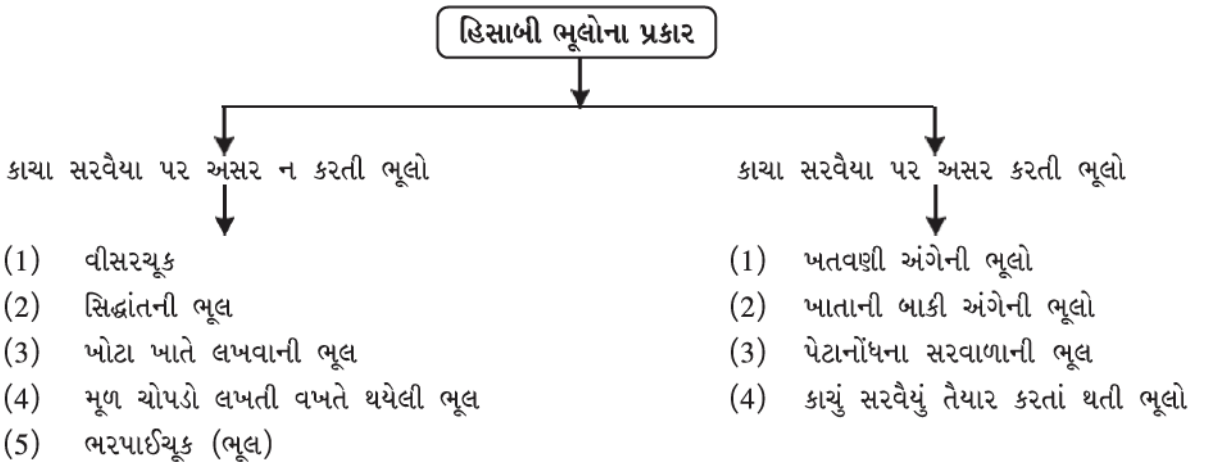
- (1) કાચું સરવૈયું તૈયાર કરતાં પહેલાં જ્યારે લખેલ હિસાબોમાં ભૂલ જણાય ત્યારે તે ભૂલ સુધારવી.
- (2) જે-તે હિસાબી વર્ષ માટે કાચું સરવૈયું તૈયાર કર્યા બાદ લખેલ હિસાબોમાં ભૂલ જણાય, ત્યારે તે ભૂલ સુધારવી.
- (3) ભૂલો સુધારી સાચી હિસાબી નોંધો પરથી સાચો નફો કે નુકસાન નક્કી કરવા માટે.
- (4) ભૂલ-સુધારણા દ્વારા સાચી હિસાબી માહિતી પરથી જે-તે હિસાબી સમયના અંતે પાકું સરવૈયું તૈયાર કરી સાચી નાણાકીય સ્થિતિ દર્શાવવા માટે.

હિસાબી પદ્ધતિના નિયમો પ્રમાણે લખાયેલા હિસાબોની રકમમાં ભૂલ હોય તો તે ભૂલોને સુધારવામાં આવતી નથી. તે ભૂલોને સુધારવા માટે સંબંધિત રકમ સાથેની હિસાબી અસર આપવામાં આવે છે. ભૂલ-સુધારણા નોંધનું હિસાબી પદ્ધતિમાં આગવું મહત્વ છે.

2. હિસાબી ભૂલોના પ્રકાર (Types of Errors)

હિસાબી ભૂલો કાચા સરવૈયાને અસર કરે છે કે નહિ તે અનુસાર તેને બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે :

- (1) કાચા સરવૈયા પર અસર ન કરતી ભૂલો
- (2) કાચા સરવૈયા પર અસર કરતી ભૂલો

3. કાચા સરવૈયાને અસર ન કરતી ભૂલો (Error that do not Affect the Trail Balance)

હિસાબો ગાણિતિક દષ્ટિએ સાચા છે કે નહિ, તે જાણવા માટે કાચું સરવૈયું તૈયાર કરવામાં આવે છે; પરંતુ કાચા સરવૈયાની ઉધાર બાકીઓ અને જમા બાકીઓનો સરવાળો સરખો થાય એટલે હિસાબો સાચા જ હશે એમ કહી શકાય નહિ. કેટલીક હિસાબી ભૂલો થવા છતાં કાચું સરવૈયું મળી રહે છે. આવી ભૂલોને કાચા સરવૈયાને અસર ન કરતી ભૂલો કહેવામાં આવે છે. આવી ભૂલો સહેલાઈથી શોધી શકાતી નથી. ગ્રાહકો અને વેપારીઓ સાથેની લેવડ-દેવડનો હિસાબ સરખાવતાં, ખરીદેલ અને વેચેલ મિલકતનાં વાઉચરો ચકાસતાં, બેન્ક સાથેના વ્યવહારો અંગે બેન્ક સિલકમેળ તૈયાર કરતાં, ખાતાના ઉતારાની આપ-લે દ્વારા કે હિસાબોના ઓડિટ દરમિયાન આવી ભૂલોની જાણ થાય છે.

આ ભૂલો કાચું સરવૈયું તૈયાર કરતાં પહેલાં કે કાચું સરવૈયું તૈયાર કર્યા બાદ વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરતી વખતે કે વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કર્યા બાદ શોધાય તો પણ આવી ભૂલો સુધારવા ખાસ આમનોંધના ચોપડામાં ભૂલ-સુધારણા નોંધ લખવી પડે છે.

હવે કાચા સરવૈયાને અસર ન કરતી ભૂલોની સમજૂતી અને તેની ભૂલ-સુધારણા નોંધ સમજાવે.

(1) વીસરચૂક (Error of Omission) :

જ્યારે કોઈ પણ વ્યવહારની સંપૂર્ણ નોંધ પેટાનોંધોમાં કે ખાતાવહીમાં કરવાની બાકી રહી જાય તો તે ભૂલને વીસરચૂક કહે છે. આ ભૂલને કારણે હિસાબોમાં ઉધાર અને જમા બંને અસર આપવામાં આવેલ ન હોવાથી કાચું સરવૈયું મળી જાય છે. વીસરચૂકની ભૂલ બે તબક્કે થઈ શકે :

(i) પેટાનોંધ કે ખાસ આમનોંધ કે આમનોંધમાં વ્યવહારની નોંધ લેવાનું વિસરાઈ જાય.

દા.ત., રોકડવેચાણ ₹ 2000ની નોંધ કરવાની રહી ગઈ છે. આ ભૂલને સુધારવા આ વ્યવહારને લગતી સાચી આમનોંધ લખવાથી ભૂલ સુધરશે.

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	રોકડ ખાતે.....ઉ તે વેચાણ ખાતે [ખા.જે. : રોકડવેચાણની નોંધ કરવાની વિસરાઈ ગઈ તેના.]		2000	2000

(ii) પેટાનોંધ કે ખાસ આમનોંધ કે આમનોંધમાં વ્યવહારની નોંધ થયેલ હોય પરંતુ વ્યવહારમાં સંકળાયેલ બંને ખાતાંની ખતવણી, ખાતાવહીમાં કરવાની બાકી રહી ગઈ હોય ત્યારે.

દા.ત., રાજ ફર્નિચર માર્ટ પાસેથી ઉધાર ખરીદેલ ફર્નિચર ₹ 5000ની નોંધ ખાસ આમનોંધમાં કરેલ છે; પરંતુ ખાતાવહીમાં ફર્નિચરના ખાતામાં અને રાજ ફર્નિચર માર્ટના ખાતામાં ખતવણી કરવાનું વિસરાઈ ગયું છે.

આ ભૂલ સુધારવા ખાસ-આમનોંધના ચોપડામાં ફરીથી આમનોંધ લખવાની જરૂર નથી; પરંતુ ખાતાવહીમાં ફર્નિચરના ખાતામાં ઉધાર કરવાથી અને રાજ ફર્નિચર માર્ટના ખાતામાં જમા કરવાથી ભૂલ સુધરી જશે.

(2) સિદ્ધાંતની ભૂલ (Error of Principle) :

જ્યારે વ્યવહારની નોંધ કરવામાં નામાના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરવામાં ન આવે અને પરિણામે જે ભૂલ ઉદ્ભવે તેને સિદ્ધાંતની ભૂલ કહે છે. આવી ભૂલ કાચા સરવૈયાને અસર કરતી નથી, કારણ કે વ્યવહારની નોંધ ઉધાર-જમા સરખી રકમથી થયેલ છે; પરંતુ ખોટા ખાતે ઉધાર કે જમા થયેલ છે.

દા.ત., (i) યંત્રની ખરીદી ₹ 20,000 ખરીદ ખાતે ઉધારેલ છે.

(ii) રહીમ પાસેથી મળેલ કમિશન ₹ 600 રહીમ ખાતે જમા કરેલ છે.

આ વ્યવહારોની ભૂલ-સુધારણા કરવા માટે નીચે મુજબની પ્રક્રિયાને અનુસરવામાં આવે છે :

	વ્યવહાર	સાચી નોંધ	થયેલ ભૂલ	ભૂલ-સુધારણા નોંધ
(1)	યંત્રની ખરીદી ₹ 20,000	યંત્ર ખાતે...₹ 20,000 તે રોકડ ખાતે ₹ 20,000	ખરીદ ખાતે...₹ 20,000 તે રોકડ ખાતે ₹ 20,000	યંત્ર ખાતે...₹ 20,000 તે ખરીદ ખાતે ₹ 20,000 (બા.જે. : યંત્રની ખરીદીનાં ભૂલથી ખરીદ ખાતે ઉધારેલ તેની ભૂલ-સુધારણા)
(2)	રહીમ પાસેથી મળેલ કમિશન ₹ 600	રોકડ ખાતે...₹ 600 તે કમિશન ખાતે ₹ 600	રોકડ ખાતે...₹ 600 તે રહીમ ખાતે ₹ 600	રહીમ ખાતે...₹ 600 તે કમિશન ખાતે ₹ 600 (બા.જે. : મળેલ કમિશન ભૂલથી રહીમ ખાતે જમા કરેલ તેની ભૂલ-સુધારણા)

સમજૂતી : બંને વ્યવહારોની નોંધમાં રોકડ ખાતામાં કોઈ ભૂલ નથી; પરંતુ પ્રથમ વ્યવહારમાં યંત્ર ખાતું ઉધારવાના બદલે ખરીદ ખાતું ઉધારેલ છે. તેથી ભૂલ-સુધારણા નોંધમાં સાચું ખાતું યંત્ર ખાતું ઉધારવામાં આવશે અને ખરીદ ખાતું ભૂલથી ઉધારેલ છે, તે સુધારવા ખરીદ ખાતું જમા કરવામાં આવશે.

બીજા વ્યવહારમાં કમિશન ખાતું જમા કરવાના બદલે રહીમ ખાતું જમા કરેલ છે. તેથી, ભૂલ-સુધારણા નોંધમાં સાચું ખાતું કમિશન ખાતું જમા કરવામાં આવશે અને ખોટી રીતે જમા કરેલ રહીમનું ખાતું ઉધારવામાં આવશે.

(3) ખોટા ખાતે લખવાની ભૂલ (Error of Debiting or Crediting Wrong Account) :

આ પ્રકારની ભૂલમાં એક ખાતું ઉધાર કે જમા કરવાના બદલે બીજું ખાતું ઉધાર કે જમા થયેલ હોય છે : એક ખાતાના બદલે બીજું ખાતું સાચી રકમથી ઉધાર કે જમા કરેલ હોવાથી આ ભૂલની કાચા સરવૈયા પર અસર થતી નથી.

દા.ત., ઈવા પાસેથી મળેલ ₹ 1000 ભૂલથી રીયા ખાતે જમા કરવામાં આવ્યા છે. આ વ્યવહારની ભૂલ સુધારવા માટે નીચે પ્રમાણેની પ્રક્રિયા અનુસરવામાં આવે છે.

	વ્યવહાર	સાચી નોંધ	થયેલ ભૂલ	ભૂલ-સુધારણા નોંધ
(1)	ઈવા પાસેથી મળેલ ₹ 1000	રોકડ ખાતે...₹ 1000 તે ઈવા ખાતે ₹ 1000	રોકડ ખાતે...₹ 1000 તે રીયા ખાતે ₹ 1000	રીયા ખાતે...₹ 1000 તે ઈવા ખાતે ₹ 1000 (બા.જે. : ઈવા પાસેથી મળેલ રકમ ભૂલથી રીયા ખાતે જમા થઈ તેની ભૂલ- સુધારણા.)

સમજૂતી : રીયા ખાતે ખોટી રીતે જમા કરેલ ₹ 1000 ભૂલ-સુધારણામાં રીયા ખાતે ઉધારવામાં આવશે અને ઈવા ખાતે (સાચું ખાતું) જમા કરવામાં આવશે.

(4) મૂળ ચોપડો લખતી વખતે થયેલ ભૂલ (Error of Commission) :

હિસાબો લખતી વખતે આમનોંધના ચોપડામાં ઓછી કે વધુ રકમ નોંધાય અથવા ખોટી પેટાનોંધમાં નોંધ થઈ જાય તો તે ભૂલ મૂળ ચોપડો લખતાં થયેલી ભૂલ કહેવાય.

(અ) વ્યવહાર સાચા ચોપડામાં ઓછી કે વધુ રકમથી નોંધાય :

દા.ત., (i) શાહિદને વેચેલ માલ ₹ 500ની નોંધ ભૂલથી ₹ 50થી થઈ છે.

(ii) બેન્કચાર્જિસ ₹ 70ની નોંધ રોકડમેળમાં ₹ 700થી થઈ છે.

આ વ્યવહારોની ભૂલ સુધારવા નીચે પ્રમાણે પ્રક્રિયા અનુસરવામાં આવે છે :

	વ્યવહાર	સાચી નોંધ	થયેલ ભૂલ	ભૂલ-સુધારણા નોંધ
(1)	શાહિદને વેચેલ માલ ₹ 500	શાહિદ ખાતે...ઉ ₹ 500 તે વેચાણ ખાતે ₹ 500	શાહિદ ખાતે...ઉ ₹ 50 તે વેચાણ ખાતે ₹ 50	શાહિદ ખાતે...ઉ ₹ 450 તે વેચાણ ખાતે ₹ 450 (બા.જે. : શાહિદને કરેલ વેચાણ ઓછી રકમથી નોંધેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.)
(2)	બેન્કચાર્જિસ ₹ 70	બેન્કચાર્જિસ ખાતે...ઉ ₹ 70 તે બેન્ક ખાતે ₹ 70	બેન્કચાર્જિસ ખાતે...ઉ ₹ 700 તે બેન્ક ખાતે ₹ 700	બેન્ક ખાતે...ઉ ₹ 630 તે બેન્કચાર્જિસ ખાતે ₹ 630 (બા.જે. : બેન્કચાર્જિસની રકમ વધારે નોંધેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.)

સમજૂતી : વ્યવહાર નં. (1)માં શાહિદ અને વેચાણ ખાતે ₹ 450 ઓછા નોંધાયેલ હોવાથી ભૂલ-સુધારણા નોંધમાં શાહિદ ખાતે ₹ 450 ઉધારી વેચાણ ખાતે ₹ 450 જમા કરવામાં આવશે.

વ્યવહાર નં. (2)માં બેન્કચાર્જિસની રકમ ₹ 630 વધારે નોંધેલ હોવાથી વિરુદ્ધ નોંધ એટલે કે બેન્ક ખાતે ₹ 630 ઉધારી બેન્કચાર્જિસ ખાતે ₹ 630 જમા કરવામાં આવશે.

(બ) વ્યવહાર ખોટી પેટાનોંધમાં નોંધાયો હોય :

દા.ત., (1) પાયલને કરેલ વેચાણ ₹ 800, ભૂલથી ખરીદનોંધમાં નોંધેલ છે.

આ વ્યવહારની નોંધ વેચાણનોંધના બદલે ખરીદનોંધમાં થયેલ છે, તેથી આ ભૂલ સુધારવા નીચે પ્રમાણેની પ્રક્રિયા અનુસરવામાં આવશે.

	વ્યવહાર	સાચી નોંધ	થયેલ ભૂલ	ભૂલ-સુધારણા નોંધ
(1)	પાયલને કરેલ વેચાણ ₹ 800	પાયલ ખાતે...ઉ ₹ 800 તે વેચાણ ખાતે ₹ 800	ખરીદ ખાતે...ઉ ₹ 800 તે પાયલ ખાતે ₹ 800	પાયલ ખાતે...ઉ ₹ 1600 તે વેચાણ ખાતે ₹ 800 તે ખરીદ ખાતે ₹ 800 (બા.જે. : પાયલને કરેલ વેચાણ ભૂલથી ખરીદનોંધમાં નોંધેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.)

સમજૂતી : વ્યવહારની સાચી નોંધ પાયલ ખાતે ઉધારીને વેચાણ ખાતે જમા કરવામાં આવશે જ્યારે ઉધાર ખરીદીની ખોટી નોંધ રદ કરવા સમગ્ર વ્યવહારની વિરુદ્ધની નોંધ આવશે, જેથી પાયલ ખાતે ઉધારી ખરીદ ખાતે જમા કરવામાં આવશે અને ₹ 800 ખરીદી રદ કરવા જમા કરવામાં આવશે. આમ, પાયલ ખાતે બેવડી રકમ ₹ 1600 ઉધારાશે.

(ક) વ્યવહાર ખોટી પેટાનોંધમાં ખોટી રકમથી લખાય :

દા.ત., પ્રદીપે પરત કરેલ માલ ₹ 400 ભૂલથી ખરીદનોંધમાં ₹ 4000થી નોંધાયેલ છે.

આ ભૂલ સુધારવા આગળ પ્રમાણેની પ્રક્રિયા અનુસરવામાં આવશે.

	વ્યવહાર	સાચી નોંધ	થયેલ ભૂલ	ભૂલ-સુધારણા નોંધ
(1)	પ્રદીપે પરત કરેલ માલ ₹ 400	વેચાણપરત ખાતે...ઉ ₹ 400 તે પ્રદીપ ખાતે ₹ 400	ખરીદ ખાતે...ઉ ₹ 4000 તે પ્રદીપ ખાતે ₹ 4000	વેચાણપરત ખાતે...ઉ ₹ 400 પ્રદીપ ખાતે...ઉ ₹ 3600 તે ખરીદ ખાતે ₹ 4000 (બા.જે. : પ્રદીપે પરત કરેલ માલ ₹ 400 ખરીદનોંધમાં ₹ 4000થી નોંધેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.)

સમજૂતી : ભૂલ-સુધારણા નોંધમાં સાચી નોંધ, વેચાણ પરત ખાતે ₹ 400 ઉધારાશે જ્યારે ખરીદી ખાતે ભૂલથી ઉધારેલ ₹ 4000 જમા થશે. પ્રદીપ ખાતે ₹ 400ને બદલે ₹ 4000 જમા કરેલ હોવાથી ભૂલ-સુધારણા નોંધમાં તેનું ખાતું ₹ 3600થી ઉધારાશે.

(5) ભરપાઈચૂક (Compensatory Errors) :

હિસાબી ચોપડામાં વ્યવહાર લખતી વખતે એક કરતાં વધારે ભૂલો એવી રીતે થાય કે તેની જમા અને ઉધાર બંને અસર સરખી રકમથી નોંધાય તેથી કાચું સરવૈયું મળી જાય, આવી ભૂલને ભરપાઈચૂક કહે છે. દા.ત., રામનું ખાતું ₹ 1000ના બદલે ₹ 100થી ઉધારેલ, જ્યારે શ્યામનું ખાતું ₹ 100ના બદલે ₹ 1000થી ઉધારેલ છે. આ ભૂલ નીચે મુજબ સુધારી શકાય.

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	રામ ખાતે તે શ્યામ ખાતે [બા.જે. : રામનું ખાતું ₹ 900 ઓછી રકમથી ઉધારેલ અને શ્યામનું ખાતું વધારે રકમથી ઉધારેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]	ઉ	900	900

સમજૂતી : રામ ખાતે ₹ 900 ઓછા ઉધારેલ હોવાથી તેના ખાતે ₹ 900 ઉધારાશે, જ્યારે શ્યામ ખાતે ₹ 900 વધારે ઉધારેલ હોવાથી તે રદ કરવા શ્યામ ખાતે ₹ 900 જમા કરવામાં આવશે.

ઉદાહરણ 1 : નીચેની ભૂલો સુધારવા શ્રી રાકેશના ચોપડામાં જરૂરી નોંધ લખો.

- અંગત ઉપયોગ માટે બેન્કમાંથી ઉપાડેલ ₹ 1500ની નોંધ કરવાની બાકી છે.
- યંત્ર ખરીદી તેને ગોઠવતાં ચૂકવેલ ગોઠવણી ખર્ચ ₹ 400 પરચૂણ ખર્ચ ખાતે ઉધારેલ છે.
- કાજલને ચૂકવેલ ₹ 500 ભૂલથી રાજલ ખાતે નોંધ્યા છે.
- કોમલે સ્વીકારેલ આપણી ₹ 1550ની લેણીહૂંડીની ચોપડામાં નોંધ ₹ 500થી થઈ છે.
- ₹ 700નો માલ સ્વીટ્ટને વેચેલ, જે ભૂલથી ખરીદનોંધમાં નોંધાયો છે.
- રેખા પાસેથી ખરીદેલ ₹ 1250ના માલની નોંધ વેચાણનોંધમાં ₹ 250થી કરવામાં આવી છે.
- બેન્ક વ્યાજના ₹ 200 પાસબુકમાં જમા કરેલા જે રોકડમેળમાં વ્યય બાજુ પર નોંધેલ છે.
- ₹ 300 પગારના ચૂકવેલ તે પગાર ખાતે ₹ 400 તરીકે ઉધાર્યા છે, જ્યારે ₹ 400નું વેચેલ ફર્નિચર ₹ 500થી ફર્નિચર ખાતે જમા થયું છે.

જવાબ :

શ્રી રાકેશના ચોપડે ભૂલ સુધારણા નોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	ઉપાડ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : ₹ 1500 અંગત ઉપયોગ માટે બેન્કમાંથી ઉપાડેલ વ્યવહારની રકમની નોંધ કરવાની રહી ગઈ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1500	1500
2	યંત્ર ખાતે તે પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે [ખા.જે. : યંત્ર ગોઠવણી ખર્ચ ₹ 400 પરચૂરણ-ખર્ચ ખાતે ઉધારેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		400	400
3	કાજલ ખાતે તે રાજલ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 500 કાજલને ચૂકવેલ રકમ ભૂલથી રાજલ ખાતે નોંધેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		500	500
4	લેણીહૂંડી ખાતે તે કોમલ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 1050ની કોમલે સ્વીકારેલ હૂંડી, લેણીહૂંડી નોંધમાં ઓછી રકમથી નોંધાયેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1050	1050
5	સ્વીટુ ખાતે તે વેચાણ ખાતે તે ખરીદ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 700નાં સ્વીટુને વેચેલ માલ ભૂલથી ખરીદનોંધમાં નોંધ્યો હતો તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1400	700 700
6	ખરીદ ખાતે વેચાણ ખાતે તે રેખા ખાતે [ખા.જે. : રેખા પાસેથી કરેલ ખરીદી ₹ 1250 ભૂલથી વેચાણનોંધમાં ₹ 250થી નોંધેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1250 250	1500
7	બેન્ક ખાતે તે બેન્ક વ્યાજ ખાતે [ખા.જે. : બેન્કે જમા કરેલ વ્યાજની રકમ ₹ 400 ભૂલથી રોકડમેળમાં વ્યય બાજુએ નોંધેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		400	400
8	ફર્નિચર ખાતે તે પગાર ખાતે [ખા.જે. : ભરપાઈ ચૂકની ભૂલ સુધારી.]		100	100
	કુલ સરવાળો		6850	6850

ઉદાહરણ 2 : શ્રીમતી વંદનાએ લખેલ નીચેની આમનોંધો સુધારવા માટે જરૂરી ભૂલ-સુધારણા નોંધો લખો.
શ્રીમતી વંદનાની આમનોંધો

વ્યવહાર	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	રોહન ખાતે તે રોકડ ખાતે [બા.જે. : ₹ 6000નો મહેતાજી રોહનને ચાલુ માસનો પગાર ચૂકવ્યો.]		6000	6000
2	ખરીદ ખાતે તે ચેતન ખાતે [બા.જે. : ₹ 8000ના માલનું ચેતનને ઉધારે વેચાણ કર્યું તેના.]		8000	8000
3	ખરીદ ખાતે તે રોકડ ખાતે [બા.જે. : ₹ 20,000ની કિંમતનો માલ 10 % વેપારીવટાવ અને 4 % રોકડવટાવે ખરીદ્યો તેના.]		17,280	17,280
4	દલાલી ખાતે તે રોકડ ખાતે [બા.જે. : ₹ 10,000 ધંધા માટે મકાન ખરીદતાં દલાલીના ચૂકવ્યા.]		10,000	10,000
5	રોકડ ખાતે તે મચંક ખાતે [બા.જે. : ગયા વર્ષે માંડી વાળેલ ઘાલખાધના ₹ 3500 ચાલુ વર્ષે મચંક તરફથી મળ્યા.]		3500	3500
6	ભાવેશ ખાતે તે રોકડ ખાતે [બા.જે. : રોકડ ખરીદીના ₹ 14,000 ભાવેશને ચૂકવ્યા.]		14,000	14,000
7	આવકવેરા ખાતે તે બેન્ક ખાતે [બા.જે. : ₹ 18,400 આવકવેરાના ચેકથી ચૂકવ્યા.]		18,400	18,400
8	રીટા ખાતે તે ખરીદમાલ પરત ખાતે [બા.જે. : રીટાએ ₹ 12,000ના પરત કરેલા માલની નોંધ ખરીદમાલપરત નોંધમાં કરી તેના.]		1200	1200
9	સ્કૂટર ખાતે તે રોકડ ખાતે તે વટાવ ખાતે [બા.જે. : અંગત ઉપયોગ માટે ખરીદેલ સ્કૂટરની કિંમત ₹ 20,000, 5 % રોકડવટાવ કાપી ચૂકવી તેના.]		20,000	19,000 1000
	કુલ સરવાળો		98,380	98,380

જવાબ :

શ્રીમતી વંદનાની ભૂલ-સુધારણા નોંધ

વ્યવહાર	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	પગાર ખાતે તે રોહન ખાતે [ખા.જે. : ₹ 6000 રોહનને ચૂકવેલ પગાર ભૂલથી રોહન ખાતે ઉધાર્યો તેની ભૂલ-સુધારણા.]	ઉ	6000	6000
2	ચેતન ખાતે તે ખરીદ ખાતે તે વેચાણ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 8000નું ચેતનને કરેલ ઉધારવેચાણ ભૂલથી ખરીદનોંધમાં લખ્યું તેની ભૂલ-સુધારણા.]	ઉ	16,000	8000 8000
3	ખરીદ ખાતે તે વટાવ ખાતે [ખા.જે. : માલ રોકડેથી ખરીદતાં રોકડવટાવની ₹ 720ની નોંધ કરવાની રહી ગઈ તેની ભૂલ-સુધારણા.]	ઉ	720	720
4	મકાન ખાતે તે દલાલી ખાતે [ખા.જે. : મકાન ખરીદતાં ચૂકવેલ દલાલીનાં ₹ 10,000 ભૂલથી દલાલી ખાતે નોંધી તેની ભૂલ-સુધારણા.]	ઉ	10,000	10,000
5	મયંક ખાતે તે ઘાલખાધપરત ખાતે [ખા.જે. : ગયા વર્ષે માંડી વાળેલ ઘાલખાધની રકમ ₹ 3500 પરત મળી. જે ભૂલથી વ્યક્તિગત ખાતે નોંધી તેની ભૂલ-સુધારણા.]	ઉ	3500	3500
6	ખરીદ ખાતે તે ભાવેશ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 14,000 રોકડ ખરીદીના ભૂલથી ભાવેશના ખાતે નોંધ્યા તેની ભૂલ-સુધારણા.]	ઉ	14,000	14,000
7	ઉપાડ ખાતે તે આવકવેરા ખાતે [ખા.જે. : ₹ 18,400 આવકવેરાની (અંગત ખર્ચ) ચુકવણીની ખોટી નોંધની ભૂલ-સુધારણા નોંધ.]	ઉ	18,400	18,400
	સરવાળો આગળ લઈ ગયા		68,620	68,620

વ્યવહાર	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	સરવાળો આગળ લાવ્યા		68,620	68,620
8	વેચાણપરત ખાતે ખરીદપરત ખાતે તે રીટા ખાતે [ખા.જે. : રીટાએ પરત કરેલ ₹ 12,000ના માલની નોંધ ખરીદમાલપરત નોંધમાં ₹ 1200થી કરી તેની ભૂલ-સુધારણા.]	ઉ ઉ	12000 1200	13,200
9	ઉપાડ ખાતે વટાવ ખાતે તે સ્કૂટર ખાતે [ખા.જે. : ₹ 20,000ના અંગત ઉપયોગ માટે ખરીદેલ સ્કૂટરની રકમ ચોપડે સ્કૂટર ખાતે ઉધારેલ તેની ભૂલ-સુધારણા નોંધ.]	ઉ ઉ	19,000 1000	20,000
	કુલ સરવાળો		1,01,820	1,01,820

4. કાચા સરવૈયાને અસર કરતી ભૂલો (Error that Affect the Trail Balance)

કાચું સરવૈયું તૈયાર કરતી વખતે ઉધાર અને જમા બાજુના સરવાળા સરખા ન થતાં કાચું સરવૈયું મળતું નથી. આ સંજોગોમાં ખતવણી કરવામાં, ખાતાની બાકી શોધવામાં, પેટાનોંધના સરવાળામાં અને કાચું સરવૈયું તૈયાર કરવામાં ભૂલ થઈ હશે. આ ભૂલ વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરતાં પહેલાં શોધાય અને વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કર્યા બાદ શોધાય તો તેની ભૂલ-સુધારણા નોંધ કેવી રીતે કરવામાં આવશે તે સમજાવે.

(1) વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરતાં પહેલાં ભૂલ શોધવામાં આવે ત્યારે :

કાચા સરવૈયાને અસર કરતી ભૂલો એક બાજુની જ ભૂલો હોવાથી જો આવી ભૂલો વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરતાં પહેલાં શોધવામાં આવે તો, જે-તે ખાતામાં જ ભૂલ-સુધારણાની અસર આપવામાં આવે છે. આમ, અહીં ભૂલ-સુધારણાની આમનોંધ જરૂરી નથી. આવી ભૂલો નીચે મુજબ છે :

(i) ખતવણી અંગેની ભૂલો :

(અ) કોઈ એક ખાતામાં ખતવણી કરવાની રહી જાય : આ પણ એક પ્રકારની વીસરચૂક છે.

દા.ત., મીતેશને વેચેલ માલ ₹ 7000ની નોંધ વેચાણનોંધમાં બરાબર થયેલ છે; પરંતુ મીતેશના ખાતામાં ખતવણી કરવાની રહી ગઈ છે. મીતેશને ઉધાર વેચેલ માલ ₹ 7000 મિતેશ ખાતે ઉધારવાના રહી ગયા છે, તેથી મીતેશના ખાતામાં ઉધાર બાજુ ભૂલ-સુધારણા નોંધ નીચે મુજબ કરવામાં આવશે.

મીતેશનું ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
	વેચેલ માલની ખતવણી કરવાની રહી ગઈ તેની સુધારણા. (વેચાણનોંધ પાના નં.....)		7000				

(બ) કોઈ ખાતામાં બે વાર ખતવણી થાય :

દા.ત., ચૂકવેલ ભાડું ₹ 3000 રોકડમેળમાં બરાબર નોંધાયેલ છે; પરંતુ ભાડા ખાતામાં બે વખત ₹ 3000 ઉધારેલ છે.

ભાડા ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
					ચૂકવેલ ભાડાની ખતવણી બે વખત થયેલ તેની સુધારણા.		3000

સમજૂતી : ભાડા ખાતામાં ઉધાર બાજુ ₹ 3000 બે વખત ખતવણી થયેલ હોવાથી ₹ 3000 જમા કરવામાં આવશે.

(ક) કોઈ ખાતામાં ખોટી રકમથી ખતવણી થાય :

દા.ત., યંત્રની ખરીદી ₹ 50,000, યંત્ર ખાતામાં ₹ 5000થી નોંધાયેલ છે.

યંત્ર ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
	યંત્રની ખરીદીની ખતવણી ઓછી રકમથી કરેલ તેની સુધારણા.		45,000				

સમજૂતી : યંત્રની ખરીદી ₹ 50,000ના બદલે ₹ 5000થી યંત્ર ખાતે ઉધારેલ હોવાથી બાકીની રકમ ₹ 45,000 યંત્ર ખાતામાં ઉધાર બાજુ નોંધાશે.

(ડ) કોઈ ખાતામાં ખોટી બાજુ પર ખતવણી થાય :

દા.ત., ચૂકવેલ કમિશન ₹ 300, કમિશન ખાતે જમા કરેલ છે.

કમિશન ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
	ચૂકવેલ કમિશન ₹ 300 ભૂલથી જમા કરેલ તેની સુધારણા.		600				

સમજૂતી : ચૂકવેલ કમિશન ₹ 300. કમિશન ખાતે ઉધારવાના બદલે જમા કરેલ છે, તેથી અહીં બે ભૂલો થયેલ છે :

(1) કમિશન ખાતે ₹ 300 ઉધારેલ નથી.

(2) કમિશન ખાતે ₹ 300 ખોટી રીતે જમા કરેલ છે.

આ ભૂલ સુધારવા બમણી રકમ ₹ 600 કમિશન ખાતે ઉધારવામાં આવશે.

(ઈ) કોઈ ખાતામાં ખોટી બાજુ પર ખોટી રકમથી ખતવણી થાય :

દા.ત., ભાડાના ચૂકવેલ ₹ 10,000 રોકડમેળમાં બરાબર નોંધેલ છે; પરંતુ ભાડા ખાતામાં જમા બાજુ ₹ 1000થી નોંધેલ છે.

ભાડા ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
	ચૂકવેલ ભાડાના ₹ 10,000 ભૂલથી જમા બાજુ ₹ 1000થી નોંધેલ છે તેની સુધારણા. (₹ 10,000 + ₹ 1000)		11,000				

સમજૂતી : ચૂકવેલ ભાડું ₹ 10,000 ભાડા ખાતે ઉધારવાના બદલે ₹ 1000થી જમા કરેલ છે, તેથી અહીં બે ભૂલો થયેલ છે :

- (1) ભાડા ખાતે ₹ 10,000 ઉધારેલ નથી.
- (2) ભૂલથી ભાડા ખાતે ₹ 1000 જમા કરેલ છે.

આ ભૂલ સુધારવા ₹ 10,000 નહિ ઉધારેલ રકમ ઉધાર થશે અને ખોટી રીતે જમા કરેલ ₹ 1000 પણ ઉધાર થશે, આમ ભાડા ખાતે ₹ 11,000 ઉધારવામાં આવશે.

(ii) ખાતાની બાકી અંગેની ભૂલો :

(અ) ખાતાની બાકી શોધવામાં ભૂલ : કોઈ ખાતાની બાકી વધારે કે ઓછી રકમથી શોધવામાં આવે તો કાયું સરવૈયું મળતું નથી. જો ઉધાર બાજુની બાકી ઓછી રકમથી શોધી હોય તો તે ખાતામાં ઉધાર બાજુ તફાવતની રકમ લખવાથી અને જો જમા બાજુની બાકી ઓછી રકમથી શોધી હોય, તો તે ખાતામાં જમા બાજુ તફાવતની રકમ લખવાથી ભૂલ સુધરશે.

દા.ત., (1) ખરીદીના ખાતાની ઉધાર બાકી ₹ 15,000ને બદલે ₹ 5000 લખી છે.

અહીં ખરીદીના ખાતામાં ઓછી ઉધારેલ રકમ ₹ 10,000ની નીચે મુજબ નોંધ કરવાથી ભૂલ સુધરશે.

ખરીદ ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
	બાકી ઓછી રકમથી શોધી તેની સુધારણા.		10,000				

તે જ રીતે જો ખરીદીના ખાતાની ઉધાર બાકી ₹ 15,000ના બદલે ₹ 25,000 લખી હોય તો વધારે લખેલ બાકી ₹ 10,000 ખરીદ ખાતામાં જમા બાજુ (વિરુદ્ધ) નીચે મુજબ નોંધ કરવાથી ભૂલ સુધરશે.

ખરીદ ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
					બાકી વધારે રકમથી શોધી તેની સુધારણા.		10,000

(બ) ખાતાની બાકી લખવામાં ભૂલ :

દા.ત., ચંત્રના ખાતાની શરૂઆતની બાકી ₹ 1,00,000ના બદલે ₹ 10,000 લખાઈ છે.

અહીં ચંત્રના ખાતામાં શરૂઆતની બાકી એટલે કે ઉધાર બાકી ₹ 90,000 ઓછી લખેલ હોવાથી ચંત્રના ખાતામાં ઉધાર બાજુ નીચે મુજબ નોંધ કરવાથી ભૂલ સુધરશે.

ચંત્ર ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
	શરૂઆતની બાકી ઓછી રકમથી નોંધેલ તેની સુધારણા.		90,000				

(ક) ખાતાની બાકી લખવાની રહી જાય :

દા.ત., ચંત્ર ખાતાની શરૂઆતની બાકી ₹ 50,000 લખવાની રહી ગઈ છે.

ચંત્ર ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
	શરૂઆતની બાકી લખવાની રહી ગઈ તેની સુધારણા.		50,000				

(ડ) ખાતાની બાકી ખોટી બાજુ પર લખાય :

દા.ત., દેવાદાર ભરતના ખાતાની બાકી ₹ 800 તેના ખાતાની જમા બાજુ પર લખેલ છે.

આ ભૂલ સુધારવા ભરતના ખાતાની ઉધાર બાજુ ₹ 800 + ₹ 800 = ₹ 1600થી નોંધ કરવામાં આવશે.

ભરતનું ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
	ખોટી બાજુ પર લખેલ શરૂઆતની બાકીની સુધારણા.		1600				

(ઈ) ખાતાની બાકી ખોટી બાજુ પર ખોટી રકમથી લખાય :

દા.ત., દેવાદાર ભરતના ખાતાની બાકી ₹ 800 તેનાં ખાતાની જમા બાજુ પર ₹ 80થી લખેલ છે.

ભરતનું ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
	ખોટી બાજુ પર ખોટી રકમથી લખેલ શરૂઆતની બાકીની સુધારણા.		880				

(iii) પેટાનોંધના સરવાળાની ભૂલ :

પેટાનોંધો જેવી કે, ખરીદનોંધ, વેચાણનોંધ, ખરીદપરત નોંધ, વેચાણપરત નોંધ, રોકડમેળ વગેરેના સરવાળામાં ભૂલ થવાથી કાચું સરવૈયું મળતું નથી. આવી ભૂલની સુધારણા માટે જે-તે ખાતામાં જરૂરી નોંધ આપવાથી ભૂલ સુધરે છે. ભૂલ સુધારવા આમનોંધની જરૂર પડતી નથી.

- દા.ત., (1) ખરીદનોંધનો સરવાળો ₹ 700 ઓછો ગણાયો હોય, તો ખરીદખાતાની ઉધાર બાજુ ₹ 700 લખી વિગતના ખાતામાં “ખરીદનોંધનો સરવાળો ભૂલથી ઓછો ગણાયો તેની સુધારણા” એમ લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (2) વેચાણનોંધનો સરવાળો ₹ 800 ઓછો ગણાયો હોય, તો વેચાણખાતાની જમા બાજુ ₹ 800 લખી વિગતના ખાતામાં “વેચાણનોંધનો સરવાળો ભૂલથી ઓછો ગણાયો તેની સુધારણા” એમ લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (3) ખરીદનોંધનો સરવાળો ₹ 400 વધારે ગણાયો હોય, તો ખરીદખાતાની જમા બાજુ (વિરુદ્ધ બાજુ) ₹ 400 લખી વિગતના ખાતામાં “ખરીદનોંધનો સરવાળો ભૂલથી વધારે ગણાયો તેની સુધારણા” એમ લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (4) રોકડમેળની આય બાજુ બેન્ક ખાતાનો સરવાળો ₹ 500 વધારે ગણાયો હોય તો, રોકડમેળની વ્યય (જમા) બાજુ ₹ 500 લખી વિગતના ખાતામાં “રોકડમેળની આય બાજુનો સરવાળો ભૂલથી વધારે ગણાયો તેની સુધારણા” એમ લખવાથી ભૂલ સુધરશે.

(iv) કાચું સરવૈયું તૈયાર કરતાં થતી ભૂલો :

કાચું સરવૈયું તૈયાર કરતી વખતે કાચા સરવૈયાના સરવાળામાં ભૂલ થાય કે કોઈ બાકી લખવાની રહી જાય કે કોઈ બાકી ઉધારના બદલે જમા ખાતામાં લખાઈ જાય કે કોઈ બાકી ઓછી કે વધારે લખાઈ જાય તો આ પ્રકારની ભૂલો સુધારવા કોઈ હિસાબી નોંધ જરૂરી નથી, કારણ કે કાચું સરવૈયું એ ખાતાવહીનાં જુદાં જુદાં ખાતાની બાકી દર્શાવતું પત્રક છે. તેથી, ભૂલ સુધારી ફરીથી કાચું સરવૈયું તૈયાર કરી મેળવી લેવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ 3 : માર્ગીના હિસાબો લખતાં થયેલી નીચેની ભૂલો સુધારો.

- (1) માલપરત ઉધાર નોંધનો સરવાળો ભૂલથી ₹ 800 ઓછો ગણ્યો છે.
- (2) એક ગ્રાહક પ્રેરણા પાસેથી મળેલ ₹ 480ની ખતવણી કરતી વખતે તેના ખાતે ₹ 840 ખતવ્યા છે.
- (3) એક દેવાદાર કૌશિકના ખાતાની બાકી ₹ 5000 કાચા સરવૈયામાં લખવાની રહી ગઈ છે.
- (4) એક વેપારી મનનને આપેલ ₹ 900 રોકડમેળમાં બરાબર નોંધ્યા છે; પરંતુ ભૂલથી તેના ખાતે જમા થયા છે.
- (5) પગારના ચૂકવેલ ₹ 1000 ભૂલથી પગાર ખાતે બે વાર ઉધારાયા છે.
- (6) ઉપાડ ખાતાની બાકી ₹ 2500 કાચા સરવૈયામાં જમા બાકીના ખાતામાં દર્શાવવામાં આવી છે.
- (7) મજૂરીના ચૂકવેલ ₹ 3000 રોકડમેળમાં બરાબર નોંધાયા છે, પણ મજૂરી ખાતે ખતવાયા નથી.
- (8) કાચા સરવૈયામાં ભાડા ખાતાની ઉધાર બાકી ₹ 850 જમા બાકીઓમાં ₹ 540થી લખવામાં આવી છે.
- (9) સામાન્ય ખર્ચના ચૂકવેલ ₹ 240ની રકમ તે ખાતે ₹ 140 લેખે ખતવી છે.
- (10) રોકડ ખાતાની શરૂઆતની ઉધાર બાકી ₹ 1500, ₹ 1050 તરીકે આગળ ખેંચવામાં આવી છે.

જવાબ :

માર્ગીની ખાસ આમનોંધમાં ભૂલ-સુધારણા નોંધ

- (1) માલપરત ઉધાર (ખરીદમાલપરત) ખાતામાં જમા બાજુ ₹ 800 લખી વિગતનાં ખાનામાં માલપરત ઉધાર નોંધનો સરવાળો ઓછો ગણ્યો તેના લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (2) પ્રેરણાના ખાતામાં ઉધાર બાજુ ₹ 360 લખી વિગતના ખાનામાં “ભૂલથી વધુ રકમ જમા કરી તેના.” લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (3) કાચા સરવૈયામાં ઉધાર બાકીના ખાનામાં કૌશિકની બાકી ₹ 5000 લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (4) વેપારી મનનનાં ખાતામાં ઉધાર બાજુ ₹ 1800 લખી વિગતના ખાનામાં “ખોટી બાજુએ લખેલ રકમના” લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (5) પગાર ખાતામાં જમા બાજુ પર ₹ 1000 લખી વિગતનાં ખાનામાં “ખોટી રીતે બે વખત ઉધારેલ રકમના” લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (6) કાચા સરવૈયામાં ઉધાર બાકીના ખાનામાં ઉપાડ ખાતાની બાકી ₹ 2500 ઉધાર બાકી લખી ફરી કાચું સરવૈયું તૈયાર કરવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (7) મજૂરી ખાતામાં ઉધાર બાજુ ₹ 3000 લખી વિગતના ખાનામાં “ખતવણી કરવાની રહી ગઈ તેના” લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (8) કાચા સરવૈયામાં ઉધાર બાકીઓનાં ખાનામાં ભાડા ખાતાની બાકી ₹ 1390 લખવાથી અથવા કાચું સરવૈયું ફરી તૈયાર કરતાં ભાડા ખાતાની સાચી બાકી ₹ 850 ઉધાર બાકી તરીકે દર્શાવવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (9) સામાન્ય ખર્ચ ખાતામાં ઉધાર બાજુ ₹ 100 લખી વિગતનાં ખાનામાં “ઓછી રકમથી ખતવણી કરી તેના” લખવાથી ભૂલ સુધરશે.
- (10) રોકડખાતાની ઉધાર બાજુ ₹ 450 લખી વિગતના ખાનામાં “ભૂલથી ઓછી બાકી આગળ લાવ્યા” લખવાથી ભૂલ સુધરશે.

(2) વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કર્યા બાદ ઉપલક ખાતાના ઉપયોગથી ભૂલ-સુધારણા કરવામાં આવે :

હિસાબો બરાબર લખાયા હોય અને તેમાં કોઈ ભૂલ ન હોય ત્યારે કાચું સરવૈયું મળી જાય છે. ત્યાર બાદ વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે છે; પરંતુ કેટલીક વાર હિસાબી ભૂલોના કારણે કાચું સરવૈયું ન મળે ત્યારે તે ભૂલોને શોધવા પાછળ સમય જાય છે અને વાર્ષિક હિસાબો સમયસર તૈયાર થઈ શકે નહિ. આ સંજોગોમાં કાચા સરવૈયામાં આવતો તફાવત ઉપલક ખાતે લખી, વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ ભૂલો શોધી જરૂર હોય ત્યાં ઉપલક ખાતાની મદદથી અને જરૂર ન હોય ત્યાં ઉપલક ખાતાની મદદ સિવાય ભૂલો સુધારીને ઉપલક ખાતું બંધ કરવામાં આવે છે. બધી જ ભૂલો સુધરતાં ઉપલક ખાતું આપોઆપ બંધ થઈ જાય છે. વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરતાં પહેલાં પણ જો તફાવત ન મળે તો તફાવત ઉપલક ખાતે મૂકી કાચું સરવૈયું મેળવી લેવામાં આવે છે. આ પછી વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરતાં પહેલાં જો ભૂલો મળે તો તેની સુધારણા પણ ઉપલક ખાતાની મદદથી કરવામાં આવે છે.

ઉપલક ખાતું (Suspense Account) : કાચું સરવૈયું ન મળે ત્યારે વાર્ષિક હિસાબો સમયસર તૈયાર કરવા માટે કાચા સરવૈયામાં આવતો તફાવત કામચલાઉ ધોરણે જે ખાતે લખીને કાચું સરવૈયું મેળવી લેવામાં આવે છે, તે ખાતાને ઉપલક ખાતું કહે છે.

જો કાચા સરવૈયાની ઉધાર બાજુએ તફાવત આવે તો ઉધાર બાજુ ઓછી આવતી તફાવતની રકમ ઉપલક ખાતે લખવામાં આવે છે. આમ, આ બાકી ઉપલક ખાતાની ઉધાર બાકી ગણાય અને પાકા સરવૈયામાં આ બાકી મિલકત-લેણાં બાજુ દર્શાવાશે.

જો કાચા સરવૈયાની જમા બાજુએ તફાવત આવે તો જમા બાજુ ઓછી આવતી તફાવતની રકમ ઉપલક ખાતે લખવામાં આવે છે. આમ, આ બાકી ઉપલક ખાતાની જમા બાકી ગણાય, જે પાકા સરવૈયામાં મૂડી-દેવાં બાજુ દર્શાવાશે.

કાચા સરવૈયામાં આવતો તફાવત ઉપલક ખાતે લખી તે બાકી પાકા સરવૈયામાં લખી પાકું સરવૈયું મેળવી લેવામાં આવે છે. બીજા વર્ષની શરૂઆતમાં કે વર્ષ દરમિયાન અગાઉના વર્ષમાં થયેલ ભૂલ સુધારવા તફાવત ઉપલક ખાતે લખાયા બાદ ઉપલક ખાતાની મદદ લેવામાં આવે છે. દા.ત., ખરીદનોંધનો સરવાળો ₹ 1000થી ઓછો થયેલ હોય તો આ ભૂલ-સુધારણા માટે નીચે મુજબની નોંધ ખાસ-આમનોંધમાં કરવામાં આવશે.

ખરીદ ખાતે...ઉ ₹ 1000

ઉપલક ખાતે ₹ 1000

તે જ રીતે વેચાણનોંધનો સરવાળો ₹ 1000 વધારે લેવાયેલ હોય તો ભૂલ સુધારવા વેચાણ ₹ 1000થી ઘટાડવા વેચાણ ખાતું ઉધારી ઉપલક ખાતે જમા કરવામાં આવે છે.

આમ, જે ભૂલમાં ઉધાર કે જમા એક જ બાજુ સંકળાયેલ હોય, એટલે કે એક બાજુની જ ભૂલ હોય ત્યારે ભૂલ સુધારવા સાચું ખાતું ઉધાર કે જમા કરવામાં આવે છે અને તેની સામે બીજું ખાતું ઉપલક ખાતે ઉધાર કે જમા કરવામાં આવે છે. બધી જ ભૂલો સુધારતાં ઉપલક ખાતું આપોઆપ બંધ થઈ જાય છે.

ભૂલ-સુધારણા સિવાય ઉપલક ખાતાના અન્ય ઉપયોગ પણ છે, જેમકે કોઈ વ્યવહારમાં કયું ખાતું ઉધારવું કે જમા કરવું એ નક્કી ન થઈ શકે ત્યારે કામચલાઉ ધોરણે આ રકમ ઉપલક ખાતે ઉધાર કે જમા કરવામાં આવે છે. જ્યારે કયા ખાતે અસર આપવાની છે તે નક્કી થયા બાદ તે ખાતે અસર આપી ઉપલક ખાતું બંધ કરવામાં આવે છે.

ઉદાહરણ 4 : શ્રી હરજીતે કાચું સરવૈયું મેળવવા માટે તફાવત ₹ 1000 ઉપલક ખાતે ઉધારેલ છે. વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કર્યા બાદ નીચે મુજબની ભૂલો શોધવામાં આવી.

- (1) બીનાએ પરત કરેલ માલની રકમ તેના ખાતે ₹ 3500 ઉધારેલ છે.
 - (2) ખરીદમાલપરત નોંધનો સરવાળો ₹ 800 વધુ ગણ્યો છે.
 - (3) હરજીતે અંગત તબીબી બિલના ચૂકવેલ ₹ 600 પરચૂરણખર્ચ ખાતે ઉધારેલ છે.
 - (4) નીલા પાસેથી મળેલ ભાડું ₹ 1200, તેના ખાતે તેમજ ભાડા ખાતે એમ બંને ખાતે જમા કરેલ છે.
 - (5) સુરેન્દ્રને વેચેલ માલની નોંધ ખરીદનોંધમાં થયેલ હતી, ₹ 5000.
 - (6) એશાને પરત કરવામાં આવેલ તેની લોનની રકમ ₹ 6000 તેના ખાતે ખતવવાની રહી ગઈ હતી.
- ઉપરની માહિતી પરથી ભૂલ-સુધારણા નોંધ લખી, ઉપલક ખાતું તૈયાર કરો.

જવાબ :

શ્રી હરજીતની ભૂલ-સુધારણા નોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	ઉપલક ખાતે તે બીના ખાતે [ખા.જે. : બીનાએ પરત કરેલ ₹ 3500 માલની રકમ તેના ખાતે ઉધાર બાજુ ખતવી હતી તેની ભૂલ-સુધારણા.]		7000	7000
2	ખરીદમાલપરત ખાતે તે ઉપલક ખાતે [ખા.જે. : ખરીદમાલપરત નોંધનો સરવાળો ₹ 800 ભૂલથી વધુ ગણેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		800	800
3	ઉપાડ ખાતે તે પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 600 અંગત તબીબી બિલના ભૂલથી પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે ઉધારેલા તેની ભૂલ-સુધારણા.]		600	600

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
4	નીલા ખાતે તે ઉપલક ખાતે [ખા.જે. : ₹ 1200ની નીલા પાસેથી મળેલ ભાડાની રકમ તેના ખાતે અને ભાડા ખાતે ખતવેલી તેની ભૂલ-સુધારણા..]		1200	1200
5	સુરેન્દ્ર ખાતે તે ખરીદ ખાતે તે વેચાણ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 5000નાં સુરેન્દ્રને વેચેલ માલની નોંધ ખરીદનોંધમાં કરી હતી તેની ભૂલ-સુધારણા..]		10,000	5000 5000
6	એશાની લોન ખાતે તે ઉપલક ખાતે [ખા.જે. : એશાને પરત કરેલી લોનની રકમ ₹ 6000ની ખતવણી કરવાની રહી ગઈ હતી તેની ભૂલ-સુધારણા..]		6000	6000
	કુલ સરવાળો		25,600	25,600

ઉપલક ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
1	બાકી આગળ લાવ્યા બીના ખાતે		1000 7000 8000	2 4 6	ખરીદમાલ પરત ખાતે નીલા ખાતે એશાની લોન ખાતે		800 1200 6000 8000

નોંધ :

- (1) ઉપરના ઉદાહરણ પરથી ખ્યાલ આવશે કે બધી ભૂલો શોધી કાઢ્યા બાદ તેની અસર ઉપલક ખાતે આપવાથી અંતે ઉપલક ખાતું બંધ થાય છે. તેની કોઈ પણ બાકી આગળ લઈ જવાની હોતી નથી.
- (2) ઉપરની ભૂલ-સુધારણા નોંધ 3 અને 5માં ઉપલક ખાતે અસર આપવાની રહેતી નથી. કારણ કે ભૂલ-સુધારણા માટે ઉધાર અને જમા અસર અગાઉ અસર પામેલ ખાતે આપી નોંધ થઈ શકે છે.

5. ભૂલ-સુધારણાની નફા-ખોટ પર અસર

જો વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરતાં પહેલાં ભૂલ-સુધારણા કરવામાં આવે તો હિસાબોમાં કોઈ ભૂલ રહી ગયેલ ન હોવાથી ધંધાનું નફા-નુકસાન ખાતું સાચો નફો કે ખોટ દર્શાવશે. તેથી આવા સમયે ભૂલોની નફા-નુકસાન પર અસરનો કોઈ પ્રશ્ન રહેતો નથી; પરંતુ કાચા સરવૈયામાં ઉપલક ખાતું લખીને કાચું સરવૈયું મેળવવામાં આવે અને ભૂલો સુધાર્યા વગર વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરવામાં આવે તો નફા-નુકસાન ખાતું સાચો નફો કે ખોટ દર્શાવી ન શકે તેવું બને. ખાસ કરીને જ્યારે ઊપજ-ખર્ચ ખાતાની ભૂલ ઉપલક ખાતે લઈ જવામાં આવેલ હોય ત્યારે નફા-નુકસાન ખાતું સાચો નફો કે ખોટ દર્શાવશે નહિ.

દા.ત., ખરીદનોંધનો સરવાળો ₹ 500થી ઓછો થયેલ હોય અને આ તફાવત ઉપલક ખાતે લઈ ગયેલ હોય, તો ભૂલ મળતાં ભૂલ-સુધારણા નીચે મુજબ થશે :

ખરીદ ખાતે....ઉ ₹ 500

તે ઉપલક ખાતે ₹ 500

આમ, ખરીદીમાં વધારો થતાં નફામાં ₹ 500 ઘટાડો થશે. તે જ રીતે વેચાણનોંધનો સરવાળો ₹ 1000થી ઓછો થયેલ હોય, તો ભૂલ સુધારતાં વેચાણ વધારવા ઉપલક ખાતું ઉધારી વેચાણ ખાતું ₹ 1000થી જમા કરવામાં આવશે. પરિણામે નફામાં ₹ 1000નો વધારો થશે. જો ખર્ચ ઓછો નોંધેલ હોય, તો ભૂલ સુધારતાં નફામાં ઘટાડો થશે અને આવક ઓછી નોંધેલ હોય તો ભૂલ સુધારતાં નફામાં વધારો થશે.

હવે આપણે વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કર્યા બાદ સુધારવામાં આવેલ ભૂલોની નફા-નુકસાન પર શું અસર થાય છે તે ઉદાહરણ 5 દ્વારા સમજાવે.

ઉદાહરણ 5 : શ્રી રમણલાલનું તા. 31-12-2014ના રોજનું કાચું સરવૈયું ન મળવાથી તફાવત જમા બાજુ ₹ 576 ઉપલક ખાતે લખીને કાચું સરવૈયું મેળવી લીધું. ત્યાર બાદ વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કર્યા બાદ બીજે વર્ષે નીચેની ભૂલો શોધવામાં આવી.

- (1) અશોક પાસેથી મળેલ ₹ 2596ની ખતવણી તેમના ખાતાની ઉધાર બાજુ ₹ 180 તરીકે કરવામાં આવેલ હતી.
- (2) સમારકામ ખર્ચ તરીકે ચૂકવેલ ₹ 1424ની ખતવણી યંત્ર ખાતાની ઉધાર બાજુએ ₹ 624 તરીકે થઈ હતી.
- (3) પીયૂષે આપણને આપેલ વટાવના ₹ 100 તેના ખાતે તેમજ મળેલ વટાવ ખાતે જમા કરવામાં આવ્યા હતાં.
- (4) નરેન્દ્રને ચૂકવેલ ₹ 1828ની રકમ મહેન્દ્ર ખાતે ₹ 1028 તરીકે ઉધારવામાં આવી હતી.
- (5) ખરીદનોંધનો સરવાળો ₹ 400 ઓછો ગણ્યો હતો.
- (6) ₹ 1468ની કિંમતનું ફર્નિચર ખરીદેલ જે ખરીદ ખાતે ઉધારેલ છે.

ઉપરની ભૂલો સુધારવા જરૂરી ભૂલ-સુધારણા નોંધ લખો તથા ઉપલક ખાતું તૈયાર કરો. 2014ના વર્ષના અંતે નફા-નુકસાન ખાતું ₹ 31,440નો નફો દર્શાવતું હતું. ભૂલ-સુધારણા બાદ સુધારેલો નફો શોધો.

જવાબ : શ્રી રમણલાલની ભૂલ-સુધારણા નોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	ઉપલક ખાતે તે અશોક ખાતે [ખા.જે. : અશોક પાસેથી મળેલ ₹ 2596ની ખતવણી ભૂલથી તેના ખાતાની ઉધાર બાજુ ₹ 180થી કરી હતી તેની ભૂલ-સુધારણા.]		2776	2776
2	સમારકામ ખર્ચ ખાતે તે યંત્ર ખાતે તે ઉપલક ખાતે [ખા.જે. : સમારકામ ખર્ચના ₹ 1424 ભૂલથી યંત્ર ખાતે ₹ 624 તરીકે ઉધાર્યા હતા તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1424	624 800
3	પીયૂષ ખાતે તે ઉપલક ખાતે [ખા.જે. : પીયૂષે આપેલ વટાવના ₹ 100 ભૂલથી તેના ખાતે જમા કર્યા તેની ભૂલ-સુધારણા.]		200	200

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
4	નરેન્દ્ર ખાતે તે મહેન્દ્ર ખાતે તે ઉપલક ખાતે [ખા.જે. : નરેન્દ્રને ચૂકવેલ ₹ 1828 ભૂલથી મહેન્દ્ર ખાતે ₹ 1028 લેખે ઉધાર્યા હતા તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1828	1028 800
5	ખરીદ ખાતે તે ઉપલક ખાતે [ખા.જે. : ₹ 400થી ખરીદનોંધનો સરવાળો ઓછો ગણ્યો તેની ભૂલ-સુધારણા.]		400	400
6	ફર્નિચર ખાતે તે ખરીદ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 1468ના ફર્નિચરની ખરીદી ભૂલથી ખરીદ ખાતે ઉધારી તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1468	1468
	કુલ સરવાળો		8096	8096

ઉપલક ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
1	અશોક ખાતે		2776		બાકી આગળ લાવ્યા (તફાવત)		576
				2	સમારકામ ખર્ચ ખાતે		800
				3	પીયૂષ ખાતે		200
				4	નરેન્દ્ર ખાતે		800
				5	ખરીદ ખાતે		400
			2776				2776

ભૂલો સુધારવાથી નફા-નુકસાનમાં થતો ફેરફાર નીચે મુજબ શોધી શકાય :

ભૂલ-સુધારણાની નફા-નુકસાન પર અસર

નોંધ નંબર	નોંધની વિગત	નફો વધશે (₹)	નફો ઘટશે (₹)
(1)	નફા-નુકસાન પર અસર થશે નહિ.	—	—
(2)	સમારકામ ખર્ચ ખાતે ઉધાર થવાથી નફો ઘટશે.	—	1424
(3)	નફા-નુકસાન પર અસર થશે નહિ.	—	—
(4)	નફા-નુકસાન પર અસર થશે નહિ.	—	—
(5)	ખરીદ ખાતું ઉધાર થવાથી નફો ઘટશે.	—	400
(6)	ખરીદ ખાતું જમા થવાથી નફો વધશે. (ખરીદ ઘટતાં)	1468	—
		1468	1824

2014નો ભૂલ સુધાર્યા પહેલાંનો નફો	₹	31,440
+ ભૂલ-સુધારણાથી નફામાં વધારો	₹	1468
	₹	32,908
- ભૂલ-સુધારણાથી નફામાં ઘટાડો	₹	1824
2014ના વર્ષનો સુધારેલો સાચો નફો	₹	31,084

ઉદાહરણ 6 : પલ્લવીનું તા. 31-3-2015ના રોજનું કાચું સરવૈયું મળતું નથી. તફાવત ઉપલક ખાતે લખી કાચું સરવૈયું મેળવી લીધું, જે નીચે મુજબ છે :

પલ્લવીનું તા. 31-3-2015ના રોજનું કાચું સરવૈયું

ખાતાનું નામ	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
મૂડી ખાતે		—	45,000
ઉપાડ ખાતે		5000	—
ખરીદ ખાતે		24,000	—
વેચાણ ખાતે		—	36,000
પગાર ખાતે		15,400	—
મકાન ખાતે		11,200	—
અનીતા ખાતે		2400	—
જલ્પા ખાતે		—	4200
રોકડ ખાતે		2100	—
બેન્ક ખાતે		18,300	—
રેશમા ખાતે		5000	—
પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે		1600	—
વીમા-પ્રીમિયમ ખાતે		1200	—
જાવકમાલ ગાડાભાડા ખાતે		800	—
ઉપલક ખાતે		—	1800
કુલ સરવાળો (₹)		87,000	87,000

વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કર્યા પછી નીચેની ભૂલો શોધવામાં આવી :

- (1) અનીતા પાસેથી મળેલ ₹ 1300ની ખતવણી તેના ખાતાની ઉધાર બાજુ પર કરી છે.
- (2) વેચાણનોંધનો સરવાળો ₹ 600 વધુ ગણ્યો છે.
- (3) અંગત ખર્ચ ₹ 700 પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે ઉધારેલ છે.
- (4) અનીતા પાસેથી ખરીદેલ ₹ 700ના માલની નોંધ ખરીદ નોંધમાં બરાબર થઈ હતી, પણ અનીતાના ખાતે ખતવણી કરતાં તેના ખાતે રકમ ઉધારી હતી.
- (5) જલ્પાને ચૂકવેલ પગારના ₹ 1400 તેના વ્યક્તિગત ખાતે ઉધારેલ છે.
- (6) દેવાદાર મીનાના ખાતાની શરૂઆતની બાકી ₹ 1600 તેના ખાતામાં આગળ લાવવાની રહી ગઈ હતી.

ઉપરની ભૂલો સુધારવા જરૂરી આમનોંધ લખી, ઉપલક ખાતું તૈયાર કરો અને સુધારેલું કાચું સરવૈયું તૈયાર કરો.

જવાબ :

પલ્લવીની ખાસ આમનોંધ

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	ઉપલક ખાતે તે અનીતા ખાતે [બા.જે. : અનીતા પાસેથી મળેલ રકમ ₹ 1300 ભૂલથી તેના ખાતે ઉધાર કરેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		2600	2600
2	વેચાણ ખાતે તે ઉપલક ખાતે [બા.જે. : વેચાણનોંધનો સરવાળો ₹ 600 વધુ ગણેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		600	600
3	ઉપાડ ખાતે તે પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે [બા.જે. : ₹ 700 અંગત ખર્ચ પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે ઉધારેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		700	700
4	ઉપલક ખાતે તે અનીતા ખાતે [બા.જે. : ₹ 1400નાં અનીતા પાસેથી ખરીદેલ માલની નોંધ તેના ખાતાની ઉધાર બાજુએ કરેલ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1400	1400
5	પગાર ખાતે તે જલ્પા ખાતે [બા.જે. : ₹ 1400 જલ્પાને ચૂકવેલ પગારના તેના વ્યક્તિગત ખાતે ઉધાર્યા તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1400	1400
6	મીના ખાતે તે ઉપલક ખાતે [બા.જે. : દેવાદાર મીનાના ખાતાની શરૂઆતની બાકી ₹ 1600 તેના ખાતે લખવાની રહી ગઈ તેની ભૂલ-સુધારણા.]		1600	1600
	કુલ સરવાળો		8300	8300

ઉપલક ખાતું

ઉધાર

જમા

તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)	તારીખ	વિગત	નો. પા.	રકમ (₹)
1	અનીતા ખાતે		2600	1	બાકી આગળ લાવ્યા		1800
4	અનીતા ખાતે		1400	2	વેચાણ ખાતે		600
				6	મીના ખાતે		1600
			4000				4000

પલ્લવીનું તા. 31-3-2015ના રોજનું કાચું સરવૈયું

	ખાતાનું નામ	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
	મૂડી ખાતે		—	45,000
*	ઉપાડ ખાતે		5700	—
	ખરીદ ખાતે		24,000	—
*	વેચાણ ખાતે		—	35,400
*	પગાર ખાતે		16,800	—
	મકાન ખાતે		11,200	—
*	અનીતા ખાતે		—	1600
*	જલ્પા ખાતે		—	5600
	રોકડ ખાતે		2100	—
	બેન્ક ખાતે		18,300	—
	રેશમા ખાતે		5000	—
*	પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે		900	—
	વીમા-પ્રીમિયમ ખાતે		1200	—
	જાવકમાલ ગાડાભાડા ખાતે		800	—
*	મીના ખાતે		1600	—
	કુલ સરવાળો (₹)		87,600	87,600

- નોંધ : (1) ભૂલો સુધાર્યા પછી * નિશાનીવાળા ખાતામાં રકમમાં ફેરફાર થયો છે.
(2) મીનાનું ખાતું નવું ઉમેરાયું છે.
(3) અનીતાના ખાતાની ઉધાર બાકી હવે જમા બાકી થઈ છે.
(4) ભૂલોની અસર ઉપલક ખાતે આપ્યા બાદ ઉપલક ખાતું સરભર થાય છે.

સ્વાધ્યાય

1. દરેક પ્રશ્ન માટે યોગ્ય વિકલ્પ પસંદ કરો :

- (1) જ્યારે કોઈ વ્યવહારની મૂળ ચોપડામાં સંપૂર્ણ રીતે નોંધ કરવાની રહી જાય તો તે ભૂલને કહે છે.
(અ) ભરપાઈચૂક (બ) વીસરચૂક
(ક) સિદ્ધાંતની ભૂલ (ડ) ઉપલક ખાતે ન લઈ જવાની ભૂલ
- (2) નામાના સિદ્ધાંતોનું પાલન ન થવાથી ઉદ્ભવેલ ભૂલને કહેવાય.
(અ) ભરપાઈચૂક (બ) વીસરચૂક
(ક) સિદ્ધાંતની ભૂલ (ડ) ઉપલક ખાતે ન લઈ જવાની ભૂલ
- (3) એકના બદલે બીજું ખાતું સાચી રકમથી સાચી બાજુએ નોંધાય તો તે ભૂલને કહેવાય.
(અ) ભરપાઈચૂક (બ) વીસરચૂક
(ક) સિદ્ધાંતની ભૂલ (ડ) ઉપલક ખાતે ન લઈ જવાની ભૂલ
- (4) કાચું સરવૈયું ન મળે તો કામચલાઉ ધોરણે દ્વારા કાચું સરવૈયું મેળવી લેવામાં આવે છે.
(અ) વેપાર ખાતું (બ) નફા-નુકસાન ખાતું
(ક) ઉપલક ખાતું (ડ) પાકું સરવૈયું

- (5) ઉપલક ખાતું ખોલવાથી ની અસર નફા-નુકસાન પર થાય છે.
 (અ) વ્યક્તિના ખાતામાં થયેલ ભૂલ
 (બ) મિલકતના ખાતામાં થયેલ ભૂલ
 (ક) વ્યક્તિ અને મિલકત બંને ખાતાંની ભૂલ
 (ડ) માલનાં ખાતાં અને ઊપજ-ખર્ચના ખાતામાં થયેલ ભૂલ

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ લખો :

- (1) હિસાબી ભૂલોના પ્રકાર જણાવો.
 (2) કાચા સરવૈયાને અસર ન કરતી ભૂલો જણાવો.
 (3) કાચા સરવૈયાને અસર કરતી ભૂલો જણાવો.
 (4) ઉપલક ખાતાનો ઉપયોગ ક્યારે કરવામાં આવે છે ?
 (5) હિસાબી ભૂલની અસર નફા પર ક્યારે થાય છે ?
 (6) હિસાબી ભૂલની અસર નફા પર ક્યારે થતી નથી ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ લખો :

- (1) વીસરચૂક એટલે શું ? તે કેવી રીતે સુધારવામાં આવે છે, તે ઉદાહરણ આપી સમજાવો.
 (2) સિદ્ધાંતની ભૂલ એટલે શું ? તે કેવી રીતે સુધારવામાં આવે છે તે ઉદાહરણ આપી સમજાવો.
 (3) ભરપાઈચૂક એટલે શું ? તે કેવી રીતે સુધારવામાં આવે છે તે ઉદાહરણ આપી સમજાવો.
 (4) ઉપલક ખાતા પર નોંધ લખો.

4. શ્રી બલરામના તા. 31-3-2015ના રોજ પૂરા થતા વર્ષના વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કરતાં પહેલાં શોધવામાં આવેલ નીચેની ભૂલો સુધારવા ભૂલ-સુધારણા નોંધ તૈયાર કરો :

- (1) ₹ 5000ના ખરીદેલ માલની નોંધ કરવાની રહી ગઈ છે.
 (2) યંત્ર ખરીદી તેને ગોઠવવાનો ખર્ચ ₹ 2000 પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે ઉધારેલ છે.
 (3) દેવાંશીને ચૂકવેલ ₹ 2400 ભૂલથી કરણ ખાતે નોંધ્યા છે.
 (4) ₹ 5000નો માલ નયનાને વેચેલ જે ભૂલથી ખરીદનોંધમાં નોંધાયો છે.
 (5) રેખાએ સ્વીકારેલી આપણી ₹ 1900ની લેણીહૂંડીની ચોપડામાં નોંધ ₹ 1000થી થઈ છે.
 (6) બેન્ક વ્યાજના ₹ 150 પાસબુકમાં જમા કરેલા, જે રોકડમેળમાં વ્યય બાજુ પર નોંધેલ છે.
 (7) અમીતાને વેચેલ ₹ 1200ના માલની નોંધ ખરીદનોંધમાં ₹ 200થી કરવામાં આવી છે.

5. ઈશ્વરલાલે લખેલ નીચેની આમનોંધો સુધારવા માટે જરૂરી ભૂલ-સુધારણા નોંધો લખો :

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
1	કિશન ખાતે તે રોકડ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 7000 કિશનને ચાલુ માસનો પગાર ચૂકવ્યો તેના.]	ઉ	7000	7000
2	ખરીદ ખાતે તે ક્લિન્ટન ખાતે [ખા.જે. : ₹ 9500ના માલનું ક્લિન્ટનને ઉધાર વેચાણ કર્યું તેના.]	ઉ	9500	9500

તારીખ	વિગત	ખા.પા.	ઉધાર (₹)	જમા (₹)
3	ખરીદ ખાતે તે રોકડ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 20,000ની કિંમતનો માલ 10 % વેપારીવટાવ અને 5 % રોકડવટાવે ખરીદ્યો તેના.]	ઉ	17,100	17,100
4	દલાલી ખાતે તે રોકડ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 16,000 ધંધા માટે મશીનરી ખરીદતાં દલાલીના ચૂકવ્યા તેના.]	ઉ	16,000	16,000
5	રોકડ ખાતે તે કરીના ખાતે [ખા.જે. : ગયા વર્ષે માંડી વાળેલ ધાલખાધના ₹ 4500 ચાલુ વર્ષે કરીના પાસેથી મળ્યા તેના.]	ઉ	4500	4500
6	ચેતાલી ખાતે તે રોકડ ખાતે [ખા.જે. : રોકડ ખરીદીના ₹ 6900 ચેતાલીને ચૂકવ્યા તેના.]	ઉ	6900	6900
7	આવકવેરા ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : ₹ 5000 આવકવેરાના ચેકથી ચૂકવ્યા તેના.]	ઉ	5000	5000
8	રોકડ ખાતે તે બેન્ક ખાતે [ખા.જે. : ₹ 1200 બેન્કમાંથી છૂટા લીધા તેના.]	ઉ	1200	1200
9	પુખ્ખા ખાતે તે ખરીદમાલપરત ખાતે [ખા.જે. : પુખ્ખાએ ₹ 18,000ના પરત કરેલા માલની નોંધ ખરીદમાલપરત નોંધમાં કરી તેના.]	ઉ	1800	1800
10	ફર્નિચર ખાતે તે રોકડ ખાતે તે વટાવ ખાતે [ખા.જે. : ₹ 20,000 અંગત ઉપયોગ માટે ખરીદેલ ફર્નિચરની કિંમત 10 % રોકડ વટાવ કાપી ચૂકવી તેના.]	ઉ	20,000	18,000 2000
	કુલ સરવાળો		89,000	89,000

6. વિવેકના તા. 31-3-2015ના રોજ પૂરા થતા વર્ષના વાર્ષિક હિસાબ તૈયાર કરતી વખતે નીચેની ભૂલો શોધવામાં આવી, જે સુધારવા ભૂલ-સુધારણા નોંધ લખો :

- (1) કમ્પ્યુટરની ખરીદીના ચૂકવેલ ₹ 5000ની રકમ રોકડમેળમાંથી ખરીદ ખાતે ઉધારી છે.
- (2) મકાનભાડાના ₹ 4800 દુકાનમાલિક વેદાંતને ચૂકવેલ જે તેમના અંગત ખાતે ઉધાર્યા છે.
- (3) ₹ 9000ની કિંમતનો માલ આગમાં સંપૂર્ણ નાશ પામ્યો અને વીમાકંપનીએ 40 % લેખે દાવાની રકમ મંજૂર કરી તેની નોંધ ચોપડે કરવાની રહી ગઈ છે.
- (4) દલાલીના ₹ 1200 ચૂકવ્યા જેની ખતવણી દલાલી ખાતામાં બે વખત થઈ છે.
- (5) મકાનમાં કરેલ વિસ્તરણના ₹ 1,00,000 ભૂલથી સમારકામ ખાતે ઉધાર્યા છે.
- (6) સામાન્ય ખર્ચના ચૂકવેલ ₹ 560ની રકમ તે ખાતે ₹ 650 લેખે ખતવી છે.
- (7) વ્યાજના મળેલ ₹ 720ની ખતવણી કરતી વખતે વ્યાજ ખાતે ઉધાર બાજુ પર ખતવણી કરી છે.
- (8) ₹ 20,400ની ચોપડે કિંમતનું ચંત્ર ₹ 22,000માં વેચેલ જેની વેચાણ ખાતે ₹ 22,000થી નોંધ થઈ છે.
- (9) દેવીહૂંડી નોંધનો સરવાળો ₹ 300 ઓછો ગણ્યો છે.
- (10) માર્ચ 2015માં મળેલો વટાવ અને આપેલો વટાવ અનુક્રમે ₹ 3400 અને ₹ 3600 ભૂલથી વટાવ ખાતાની ઊલટી બાજુઓએ નોંધાયો છે.

7. શ્રી માર્મિકનું તા. 31-3-2015ના રોજનું કાચું સરવૈયું ન મળવાથી તફાવત જમા બાજુ ₹ 1440 ઉપલક ખાતે લખીને કાચું સરવૈયું મેળવી લીધું. ત્યાર બાદ વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કર્યા બાદ બીજે વર્ષે નીચેની ભૂલો શોધવામાં આવી :

- (1) પરેશ પાસેથી મળેલ ₹ 6490 ની ખતવણી તેમના ખાતાની ઉધાર બાજુ ₹ 450 તરીકે કરવામાં આવેલ હતી.
- (2) સમારકામ ખર્ચ તરીકે ચૂકવેલ ₹ 3560ની ખતવણી ચંત્ર ખાતાની ઉધાર બાજુએ ₹ 1560 તરીકે થઈ હતી.
- (3) પલકે આપણને આપેલ વટાવના ₹ 250 તેના ખાતે તેમજ મળેલ વટાવ ખાતે જમા કરવામાં આવ્યા હતાં.
- (4) સુરેશભાઈને ચૂકવેલ ₹ 4570ની રકમ મહેશભાઈ ખાતે ₹ 2570 તરીકે ઉધારવામાં આવી હતી.
- (5) ખરીદનોંધનો સરવાળો ₹ 1000 ઓછો ગણ્યો હતો.
- (6) ₹ 3670ની કિંમતનું ફર્નિચર ખરીદેલ જે ખરીદ ખાતે ઉધારેલ છે.

ઉપરની ભૂલો સુધારવા જરૂરી ભૂલ-સુધારણા નોંધ લખો તથા ઉપલક ખાતું તૈયાર કરો. 2015ના વર્ષના અંતે નફા-નુકસાન ખાતું ₹ 78,600 નફો દર્શાવતું હોય તો ભૂલ-સુધારણા બાદ સુધારેલો નફો શોધો.

8. શ્રી દિનેશનું તા. 31-3-2015ના રોજનું કાચું સરવૈયું મળતું નથી. તફાવત ઉપલક ખાતે લખી કાચું સરવૈયું મેળવી લીધું જે નીચે મુજબ છે :

ઉધાર બાકી	રકમ (₹)	જમા બાકી	રકમ (₹)
ઉપાડ ખાતે	1,00,000	મૂડી ખાતે	9,00,000
ખરીદ ખાતે	4,80,000	વેચાણ ખાતે	7,20,000
પગાર ખાતે	3,08,000	જિજ્ઞેશ ખાતે	84,000
મકાન ખાતે	2,24,000	ઉપલક ખાતે	36,000
દેવ ખાતે	48,000		
મનન ખાતે	1,00,000		
રોકડ ખાતે	42,000		
બેન્ક ખાતે	3,66,000		
પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે	32,000		
વીમા-પ્રીમિયમ ખાતે	24,000		
જાવક-માલ ગાડાભાડા ખાતે	16,000		
	17,40,000		17,40,000

વાર્ષિક હિસાબો તૈયાર કર્યા પછી નીચેની ભૂલો શોધવામાં આવી :

- (1) દેવ પાસેથી મળેલ ₹ 26,000ની ખતવણી તેના ખાતાની ઉધાર બાજુ પર કરી છે.
- (2) વેચાણનોંધનો સરવાળો ₹ 12,000 વધુ ગણ્યો છે.
- (3) અંગત ખર્ચ ₹ 14,000 પરચૂરણ ખર્ચ ખાતે ઉધારેલ છે.
- (4) દેવ પાસેથી ખરીદેલ ₹ 14,000ના માલની નોંધ ખરીદનોંધમાં બરાબર થઈ હતી પણ દેવના ખાતે ખતવણી કરતાં તેના ખાતે રકમ ઉધારી હતી.
- (5) જિજ્ઞેશને ચૂકવેલ પગારના ₹ 28,000 તેના વ્યક્તિગત ખાતે ઉધારેલ છે.
- (6) દેવાદાર મનીષાના ખાતાની શરૂઆતની બાકી ₹ 32,000 તેનાં ખાતામાં આગળ લાવવાની રહી ગઈ હતી. ઉપરની ભૂલો સુધારવા જરૂરી આમનોંધ લખી ઉપલક ખાતું તૈયાર કરો અને સુધારેલું કાચું સરવૈયું તૈયાર કરો.

9. પ્રિયાંશના ચોપડામાંથી શોધવામાં આવેલી નીચેની ભૂલો માટે ભૂલ-સુધારણા નોંધ લખો :

- (1) ચિરાંશી પાસેથી ખરીદેલ ₹ 3000ના માલની ખરીદનોંધમાં બરાબર નોંધ થઈ છે; પરંતુ ચિરાંશીના ખાતામાં ખતવણી કરવાની રહી ગઈ છે.
- (2) તજજ્ઞને વેચેલ ₹ 5000ના માલની નોંધ વેચાણનોંધમાં બરાબર થઈ છે; પરંતુ તજજ્ઞના ખાતામાં ભૂલથી બે વખત ખતવણી થઈ છે.
- (3) વૈદેહી પાસેથી મળેલ ₹ 500ની ખતવણી તેના ખાતે ₹ 50 થી થઈ છે.
- (4) આયુષ પાસેથી ₹ 2500 મળ્યા, જે રોકડમેળમાં બરાબર લખ્યા છે; પરંતુ આયુષના ખાતામાં ઉધાર બાજુ ₹ 500 લેખે ખતવણી કરવામાં આવી છે.
- (5) દેવાદાર કેવલના ખાતાની શરૂઆતની બાકી ₹ 5100 આગળ ખેંચતી વખતે જમાબાજુએ લખાઈ હતી.
- (6) લેણદાર જીલને ₹ 2500 ચૂકવેલા જે રોકડમેળમાંથી ખતવણી કરતી વખતે તેના ખાતે ₹ 500 ઉધાર્યા છે.
- (7) યંત્ર ખાતાની શરૂઆતની બાકી ₹ 54,000ને બદલે ₹ 45,000થી લખાઈ છે.
- (8) કાચા સરવૈયામાં બેન્ક લોનની જમા બાકી ₹ 7500 લખવાની રહી ગઈ છે.
- (9) કાચા સરવૈયામાં ચૂકવેલ ભાડાની બાકી ₹ 860 જમા બાકી તરીકે ₹ 680થી લખેલ છે.
- (10) વેચાણપરત નોંધનો સરવાળો ₹ 500 ઓછો ગણ્યો છે.

